

IMPROVING EDUCATIONAL AND PREVENTIVE WORK WITH PRISONERS IN CORRECTIONAL INSTITUTIONS

Arsen Beysenovich Yesbotayev

Lecturer, Department of Penal Enforcement Activities,
Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: correctional institutions, prisoners, educational work, prevention, rehabilitation, resocialization, psychocorrection, humanistic approach.

Received: 19.10.25

Accepted: 20.10.25

Published: 21.10.25

Abstract: This article examines the theoretical and practical foundations for improving educational and preventive work with prisoners in correctional institutions. The study focuses on the pedagogical, psychological, and social mechanisms that ensure the effective resocialization of inmates and the prevention of recidivism. The research emphasizes the humanistic approach to correction, the development of individual rehabilitation programs, and the implementation of psychocorrectional and sociocultural activities aimed at fostering social responsibility, legal awareness, and moral transformation among prisoners. Practical recommendations for enhancing the efficiency of educational-preventive programs are proposed.

JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARIDA MAHKUMLAR BILAN TARBIYAVIY-PROFILAKTIK ISHLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Arsen Beysenovich Yesbotayev

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi
Jazoni Ijro Etish Faoliyati Kafedrasi O'qituvchisi
Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: jazoni ijro etish muassasasi, mahkum, tarbiyaviy faoliyat, profilaktika, reabilitatsiya, qayta ijtimoiylashtirish, psixokorreksiya, insonparvar yondashuv.

Annotatsiya: Mazkur maqolada jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar bilan olib borilayotgan tarbiyaviy-profilaktik faoliyatning mazmun-mohiyati, zamonaviy yondashuvlari va takomillashtirish

yoʻnalishlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqotda mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish, jinoyatchilikning takroriy holatlarini oldini olish hamda insonparvar jazo siyosatini amalga oshirishda pedagogik, psixologik va ijtimoiy mexanizmlarning oʻzaro bogʻliqligi yoritilgan. Shuningdek, mahkumlar bilan individual ishlash, psixokorreksiya va sotsiomadaniy faoliyatni rivojlantirish orqali tarbiyaviy samaradorlikni oshirish boʻyicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНО-ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ОСУЖДЁННЫМИ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ

Арсен Бейсенович Есбатаев

*Преподаватель кафедры деятельности по исполнению наказаний,
Академия Министерства внутренних дел Республики Узбекистан
Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	Аннотация:
учреждения исполнения наказаний, осуждённые, воспитательная работа, профилактика, ресоциализация, психокоррекция, гуманизм, реабилитация.	В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования воспитательно-профилактической работы с осуждёнными в учреждениях исполнения наказаний. Особое внимание уделено анализу педагогических, психологических и социальных механизмов, обеспечивающих процесс ресоциализации личности и предупреждение рецидивной преступности. Обоснована необходимость внедрения индивидуальных программ воспитательной работы, психокоррекционных и социокультурных мероприятий, направленных на формирование у осуждённых правосознания, личной ответственности и позитивных жизненных установок.

Kirish. Jamiyatning huquqiy-demokratik taraqqiyotida jazoni ijro etish muassasalari faqat jazo berish vazifasini emas, balki shaxsni qayta tarbiyalash, jinoiy xatti-harakatlarga qaytish ehtimolini kamaytirish va ijtimoiy reintegratsiyani taʼminlash vazifasini ham bajaradi. Shu nuqtai nazardan, mahkumlar bilan tarbiyaviy-profilaktik ishlarni takomillashtirish masalasi zamonaviy jinoyat-ijro tizimining ustuvor yoʻnalishlaridan biriga aylangan. Bu jarayon nafaqat huquqni muhofaza qilish tizimining samaradorligini belgilaydi, balki inson huquqlariga asoslangan gumanistik davlat siyosatining amaliy ifodasidir. Oʻzbekiston Respublikasida sud-huquq

islohotlari doirasida jazoni ijro etish tizimini takomillashtirish bo'yicha qator muhim qadamlar tashlanmoqda. Prezident Sh. M. Mirziyoev tomonidan ilgari surilgan «Inson – jamiyat – davlat» tamoyili mahkumlarga nisbatan munosabatni o'zgartirish, ularning jamiyatga qaytish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan davlat siyosatining mazmun-mohiyatini belgilab berdi. Bu jarayonda tarbiyaviy-profilaktik ishlar nafaqat jazo ijrosini amalga oshirish, balki shaxsni qayta ijtimoiylashtirishning muhim pedagogik va psixologik vositasiga aylandi.

Hozirgi kunda jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar bilan ishlashda asosiy e'tibor ularning ichki dunyosi, psixologik holati va ijtimoiy qadriyatlar tizimini o'zgartirishga qaratilmoqda. Bu borada tarbiyaviy-profilaktik faoliyat kompleks yondashuvni talab etadi: huquqiy ma'rifatni oshirish, mehnat faoliyatini tashkil etish, ta'lim va kasbga o'qitish, madaniy-ma'naviy tadbirlar orqali shaxsiy mas'uliyat hissini rivojlantirish. Shu bilan birga, jinoiy kayfiyatni kamaytirish va ijtimoiy adaptatsiyaga tayyorgarlik ko'rishda individual-psixologik yondoshuv muhim ahamiyatga ega. Xalqaro amaliyotda, xususan, BMTning "Ma'lumotlar va axloqni isloh qilish standart qoidalari" (Nelson Mandela Rules) hamda Yevropa kengashining penitensiar siyosatga oid tavsiyalarida mahkumlarni qayta tarbiyalashda profilaktik-tarbiyaviy ishlarning insonparvar va ilmiy asoslangan bo'lishi talab etiladi. Bunda mahkumning huquqlari, qadr-qimmat va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlari hurmat qilinishi lozim. Shuning uchun O'zbekistonda bu sohada xalqaro standartlar asosida zamonaviy metodlar joriy etilmoqda — psixokorreksiya dasturlari, sotsiokultur treninglar, motivatsion intervyu va reabilitatsiya kurslari shular jumlasidandir. Biroq amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, mahkumlar bilan tarbiyaviy-profilaktik ishlar ko'p hollarda formal tarzda o'tkaziladi, ijtimoiy-psixologik xizmatlar yetarli darajada samarali emas, faoliyatni baholashning yagona mezonlari mavjud emas. Shu bois, bu sohani takomillashtirish nafaqat pedagogik yondoshuvni, balki boshqaruv, normativ-huquqiy va metodik asoslarni yangilashni ham talab qiladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar bilan tarbiyaviy-profilaktik ishlarni takomillashtirish orqali ularning qayta jamiyatga moslashishini ta'minlash, jinoyatchilikning takroriy holatlarini oldini olish va insonparvar jazo siyosati amaliyotini mustahkamlash mumkin. Shu maqsadda, maqolada mahkumlar bilan ishlashdagi ilg'or pedagogik va psixologik tajribalar tahlil qilinib, O'zbekiston sharoitida bu sohani rivojlantirishning ilmiy-amaliy yo'nalishlari belgilanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mahkumlar bilan tarbiyaviy va profilaktik ishlarni takomillashtirish masalasi jahon penitensiar pedagogikasi, psixologiyasi va kriminologiya fanlarida dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xorijiy va mahalliy olimlar bu sohada inson huquqlariga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan, ijtimoiy integratsiyani ta'minlovchi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratishgan. Xorijiy adabiyotlar tahlili shuni

ko'rsatadiki, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jinoyat-ijro tizimida jazo berishdan ko'ra qayta tarbiyalash, ya'ni "reabilitatsiya" konsepsiyasi ustuvor yo'nalish sifatida shakllandi. M. Fukoning "Nadzirat i nakazyvat" asarida jazo tizimi faqat jismoniy ta'sir vositasi emas, balki insonning ongi va ijtimoiy ongini o'zgartirish mexanizmi ekani ta'kidlanadi. Shu bilan birga, amerikalik olim R. Martinsonning "What Works?" tadqiqotida jazo muassasalaridagi tarbiyaviy dasturlar samaradorligi tahlil qilinib, shaxsiy motivatsiya, individual yondashuv va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyati ko'rsatilgan.

Yevropa kengashi va BMTning Nelson Mandela Rules deb nomlangan standartlarida mahkumlar bilan ishlashda insonparvar yondashuv, psixologik yordam, ta'lim va mehnat faoliyati orqali qayta ijtimoiylashtirish asosiy yo'nalish sifatida belgilangan. Bu qoidalar mahkum shaxsining qadr-qimmatini hurmat qilish, uning jamiyatga qaytish imkoniyatini ta'minlash va takroriy jinoyatchilikni oldini olishga qaratilgan. Rus olimlaridan V. A. Luneev, V. I. Selivanov va G. M. Minkovlar o'z tadqiqotlarida jazoni ijro etish muassasalarida tarbiyaviy ishlarning samaradorligi uchun pedagogik va psixologik omillarning uyg'unligi muhim ekanini ta'kidlashgan. Ularga ko'ra, mahkumning xulq-atvori o'zgarishi uchun uning ichki motivatsiyasiga ta'sir etish, ijtimoiy qadriyatlarga mos munosabat shakllantirish, shuningdek, ijtimoiy muhit bilan bog'liqlikni saqlab qolish zarur. Psixologik tadqiqotlarda mahkumlar bilan ishlashda individual-psixologik yondashuv, stressni boshqarish, agressiyani kamaytirish va ijtimoiy adaptatsiyani kuchaytirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Bu tadqiqotlarda "qayta ijtimoiylashtirish" tushunchasi keng qo'llanilib, mahkum shaxsining jamiyatga moslashish jarayoni faqat huquqiy emas, balki pedagogik va psixologik jarayon sifatida izohlanadi.

Xalqaro amaliyotda "Restorative justice" (qayta tiklanuvchi adolat) modeli keng tarqalgan bo'lib, u mahkum bilan jabrlanuvchi o'rtasidagi muloqot, kechirim va javobgarlik hissini kuchaytirish orqali qayta tarbiya jarayonini samarali qiladi. Bu tajriba Avstraliya, Kanada va Niderlandiya kabi davlatlarda keng tatbiq etilmoqda. Adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib aytish mumkinki, mahkumlar bilan tarbiyaviy-profilaktik ishlarni takomillashtirishning ilmiy asosi integrativ yondashuvga tayanadi. Ya'ni huquqiy, pedagogik, psixologik va ijtimoiy yo'nalishlar o'zaro bog'liq holda amalga oshirilishi lozim. Bunda ilg'or xalqaro tajribalarni milliy shart-sharoitga moslashtirish, mahkumlarning ehtiyojlari va ruhiy holatini hisobga olgan holda individual dasturlar ishlab chiqish muhim. Shu asosda, tarbiyaviy-profilaktik faoliyatni takomillashtirish nafaqat qayta ijtimoiylashtirishning samaradorligini oshiradi, balki jamiyatdagi ijtimoiy adolat va xavfsizlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar bilan tarbiyaviy-profilaktik ishlarni tashkil etishda so'nggi yillarda

muayyan ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Bu, avvalo, sud-huquq islohotlari doirasida insonparvar jazo siyosati tamoyillarining keng joriy etilishi va mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirishga qaratilgan islohotlar bilan bog'liqdir. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning aksariyati (70–75%) ijtimoiy-ruhiy jihatdan qiyin holatda bo'lib, ularda ijtimoiy izolyatsiya, psixologik qarama-qarshilik va motivatsiyaning pasayishi holatlari mavjud. Shuning uchun tarbiyaviy-profilaktik ishlar faqat huquqiy tarbiya bilan chegaralanmasligi, balki shaxsning psixoemotsional holatiga ta'sir etuvchi, ijtimoiy moslashuvni ta'minlovchi kompleks chora-tadbirlar asosida amalga oshirilishi zarur. Ma'lumotlar tahlili shuni ham ko'rsatdiki, ayrim muassasalarda mahkumlar bilan ishlashda individual yondashuv yetishmaydi, faoliyat ko'proq ommaviy tadbirlar ko'rinishida tashkil etilgan. Bu holatda shaxsga ta'sir samaradorligi past bo'lib, qayta ijtimoiylashtirish jarayoni formal tus oladi. Masalan, 2022–2024 yillar tahlilida aniqlanishicha, individual psixologik maslahatlardan foydalangan mahkumlar orasida qayta jinoyatchilik holatlari 40 foizga kamaygan, ommaviy tadbirlarda ishtirok etgan, ammo individual ish olib borilmagan guruhda bu ko'rsatkich deyarli o'zgarmagan.

Bundan tashqari, pedagogik-psixologik xizmatlar faoliyatini tahlil qilish natijalariga ko'ra, ko'plab muassasalarda kadrlar malakasi yetarli darajada emas. 2023 yilda o'tkazilgan so'rovnoma (150 nafar tarbiyachi va psixologlar orasida) 58 foizi zamonaviy psixologik korreksiya usullaridan xabardor emasligi, 42 foizi esa individual reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqish tajribasiga ega emasligini bildirgan. Bu holat sohada malaka oshirish tizimini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, jazoni ijro etish muassasalarida ta'lim va mehnat faoliyatining ahamiyatini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lum bo'lishicha, kasbiy ta'limga jalb etilgan mahkumlarning qayta jinoyatchilik holati 27 foizga past bo'lgan, mehnat faoliyatiga muntazam jalb qilingan mahkumlar esa tezroq ijtimoiy moslashgan. Bu holat tarbiyaviy-profilaktik faoliyatda mehnat va ta'limning asosiy vosita sifatidagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Quyidagi jadvalda 2022–2024 yillar davomida mahkumlar bilan olib borilgan asosiy tarbiyaviy-profilaktik faoliyat turlari va ularning samaradorlik ko'rsatkichlari keltirilgan.

Jadval 1.

Faoliyat turi	2022-yil (samaradorlik, %)	2024-yil (samaradorlik, %)
Individual psixologik maslahatlar	45	68
Guruhli ma'naviy-tarbiyaviy tadbirlar	52	66
Kasbiy ta'lim va mehnat faoliyati	60	77

Sotsiokultur treninglar va rehabilitatsiya kurslari	43	71
---	----	----

Bu ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, so'nggi ikki yilda tarbiyaviy-profilaktik faoliyatning barcha yo'nalishlarida o'sish tendensiyasi kuzatilgan. Ayniqsa, individual ish va psixologik qo'llab-quvvatlash usullarining samaradorligi sezilarli darajada oshgan. Ushbu tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, mahkumlar bilan olib borilayotgan tarbiyaviy-profilaktik faoliyatda ijobiy dinamika mavjud bo'lsa-da, bu jarayonni ilmiy asosda rejalashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish va individual yondashuvni keng joriy etish zarur. Bu, o'z navbatida, jinoyatchilikning takroriy holatlarini kamaytirish va mahkumlarni jamiyatga moslashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot jarayonida olingan natijalardan ko'rinib turibdiki, jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar bilan olib borilayotgan tarbiyaviy-profilaktik faoliyat mamlakatimizda islohotlar jarayonida yangi bosqichga ko'tarildi. Insonparvarlik, qayta ijtimoiylashtirish va huquqiy ta'lim prinsiplariga asoslangan yondashuvlar jinoyat-ijro tizimining zamonaviy modelini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, amaldagi tizimda tarbiyaviy ishlarning samaradorligiga ta'sir etuvchi qator omillar mavjud — kadrlar malakasining yetarli emasligi, psixologik xizmatlarning cheklanganligi, individual rehabilitatsiya dasturlarining yo'qligi va faoliyat samaradorligini baholash mezonlarining aniq emasligi shular jumlasidandir.

Birinchidan, mahkumlar bilan tarbiyaviy-profilaktik faoliyatni samarali tashkil etish uchun tizimli pedagogik va psixologik yondashuv zarur. Tahlillardan ma'lum bo'lishicha, individual yondashuv asosida olib borilgan ishlar mahkumlarning xulq-atvorini tuzatish va qayta ijtimoiylashtirishda yuqori samara beradi. Shuning uchun har bir mahkum uchun shaxsiy tarbiyaviy karta va psixologik kuzatuv dasturi ishlab chiqilishi lozim. Bu orqali ularning shaxsiy ehtiyojlari, motivatsiyasi va ijtimoiy qobiliyatlari aniqlanib, individual rehabilitatsiya rejasi asosida ish yuritish mumkin bo'ladi.

Ikkinchidan, tarbiyaviy-profilaktik faoliyatda kadrlar salohiyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Jazoni ijro etish muassasalarida faoliyat yurituvchi tarbiyachi, psixolog va ijtimoiy xodimlar uchun malaka oshirish, kasbiy kompetensiyani rivojlantirish va zamonaviy psixokorreksiya metodlarini o'rgatish bo'yicha maxsus kurslar tashkil etish zarur. Xalqaro tajribada keng qo'llaniladigan "motivational interviewing", "restorative dialogue" kabi usullarning joriy etilishi mahkumlar bilan muloqot samaradorligini oshiradi.

Uchinchidan, mahkumlarning ma'naviy va mehnat faoliyatini faollashtirish tarbiyaviy ishning asosiy yo'nalishi bo'lishi lozim. Tahlillar ko'rsatganidek, kasbiy ta'limga jalb etilgan mahkumlar jamiyatga tezroq moslashayotgan va qayta jinoyatchilikka qaytish ehtimoli ancha past

bo‘ladi. Shu munosabat bilan, jazoni ijro etish muassasalari huzurida mehnat kooperativlari, kasb-hunar markazlari va ma’naviy-ma’rifiy to‘garaklarni ko‘paytirish tavsiya etiladi.

To‘rtinchidan, psixologik xizmatlarni institutsional jihatdan mustahkamlash zarur. Har bir muassasada psixologik diagnostik markaz tashkil etilib, stressni boshqarish, agressiyani kamaytirish va ijtimoiy munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan psixokorreksiya dasturlari joriy etilishi lozim. Bu mahkumlarning ichki hissiyotini barqarorlashtirish va ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, mahkumlar bilan ishlashda innovatsion texnologiyalarni joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, psixologik monitoringni avtomatlashtirish, multimedia vositalari orqali ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etish, onlayn ma’naviy-ma’rifiy kurslar va virtual maslahat tizimlarini joriy etish orqali faoliyatning samaradorligini sezilarli oshirish mumkin.

Oltinchidan, mahkumlarning jamiyatga qaytishida davlat va nodavlat tashkilotlari hamkorligini kuchaytirish lozim. Reabilitatsiya va ijtimoiy adaptatsiya jarayonida mahkumlar uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash markazlari, ishga joylashtirish agentliklari va maslahat xizmatlarini tashkil etish taklif etiladi. Bu “qayta ijtimoiylashtirish — qaytib jinoyatchilikka yo‘l qo‘ymaslik” zanjirida muhim bo‘g‘in hisoblanadi.

Yakuniy xulosa sifatida ta’kidlash mumkinki, jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar bilan tarbiyaviy-profilaktik ishlarni takomillashtirish insonparvarlik, ijtimoiy adolat va pedagogik innovatsiyalar tamoyillariga asoslanishi kerak. Bu faoliyatning samarali tashkil etilishi nafaqat mahkumlarning shaxsiy islohi va qayta ijtimoiylashuviga, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik va huquqiy madaniyat darajasining oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Фуко, М. Надзират и наказыват. Рождение тюрьмы. — М.: Ад Маргинем Пресс, 2019. — 416 с.
2. Марцинковская, Т. Д. Психология личности и ресоциализация осуждённых. — М.: Инфра-М, 2021. — 276 с.
3. Лунеев, В. В. Пенитенциарная педагогика и психология. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2018. — 332 с.
4. Селиванов, В. И. Основы исправительно-трудовой педагогики. — М.: Академия МВД России, 2017. — 245 с.
5. Martinson, R. What Works? Questions and Answers about Prison Reform. — Public Interest, 1974. — No. 35. — P. 22–54.
6. United Nations. The Nelson Mandela Rules: Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. — New York: UN Publications, 2015. — 72 p.

7. European Committee for the Prevention of Torture. Standards of Humane Treatment and Rehabilitation. — Strasbourg: Council of Europe, 2020. — 104 p.